

Summary

Manuscript and by Means of Copying Devices Issued Periodicals Reflected in the Lithuanian National Retrospective Bibliography

Danguolė NARKEVIČIENĖ

In 1994, since the appearance of the control list „Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823-1940“ („Lithuanian Periodical Publications of the Years 1823-1940“), a bibliography of serial publications of this period was commenced. New facts have been discovered during the description of the publications *de visu*. Publications issued without employing poligraphic means appeared to be the most interesting and less investigated. The history of the manuscript and hectographic small newspapers dated 1911-1914 was explored by V. Biržiška. Often such newspapers have been issued by schoolchildren, who usually gathered into certain organizations or societies. The first creations of such distinguished figures as B. Brazdžionis, K. Aukštikalnis, K. Žoromskis (Žuromskis) have been announced in the writers newspapers. School topics were most frequently prevailing in the humorous newspapers.

Under certain circumstances, the newspapers issued applying illegal copying devices have been disseminated by other organizations as well. Such types of publications filled up the gap of the press printed in the poligraphic enterprises. The are facts about publications, which have been printed during the voyage in the ship. On May 20-29, 1929 the first Lithuanian daily titled „Ekskursantas“ („Excursionist“) appeared in the Atlantic Ocean. It was prepared and by means of mimeograph printed by the Excursion Committee of a big group of travellers on their way from New York to Klaipėda in the ship „Lithuania“. Proceeding with the bibliographic work, we are awaiting for fresh news and active assistance with everybody having additional information about the periodicals issued till 1940.

UDK 002.2(474.5)(=924)

Mokslininko palikimas - žydų tautos kultūros ir istorijos liudytojas

Stefan SCHREINER

Eberhard-Karls universiteto Judaikos institutas, Liebermeisterstraße 12, 72076 Tübingen,
el. paštas: stefan.schreiner@uni-tuebingen.de

Esfir BRAMSON-ALPERNIENĖ

Bibliografijos ir knygotyros centras, Sirvydo 4, 2600 Vilnius

1997 metų rugsėjo mėnesį ne tik Vilniuje, bet ir kitose Lietuvos vietose buvo pirmą kartą viešai prisimintas žydų mokslininkas, žinomas Vilniaus Gaono vardu. Vilniaus Gaonas, tikrasis vardas R. Elijahu ben Schlomo Zalman Kremer (1720-1797), laikomas žymiausiu XVIII a. žydų mokslininku, kuris didžiausią savo gyvenimo dalį praleido Vilniuje mokydamas ir besimokydamas. Jo gausūs darbai, po mirties išleisti uolių mokinių, iki šių dienų studijuojami tradiciniuose mokymo namuose ir ješivose.

Į 200-ųjų Vilniaus Gaono mirties metinių minėjimo renginius pakvietė Vilniaus žydų bendruomenė, Lietuvos Prezidentas, Lietuvos Respublikos Seimas ir Vyriausybė, taip pat mokslo bei kultūros institucijos, tarp jų - Vilniaus universitetas ir Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Biblioteka prie minėjimo renginių programos prisidėjo paroda, jau atidarymo dieną sulaukusia didelio dėmesio bei plataus atgarsio ja besidominčioje visuomenėje. Parodoje „Vertingas palikimas - Vilniaus Gaonas ir jo darbai Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje“ parodyta 60 didžiojo mokslininko bei keletas jo gabiausių mokinių darbų. Turinio atžvilgiu ją parengė Esfir Bramson-Alpernienė iš Bibliografijos ir knygotyros centro Judaikos skyriaus ir prof. Stefan Schreiner, Eberhard-Karls universiteto Judaikos instituto vadovas (Vokietija), kuriam priklauso pati parodos idėja ir tekstai. Buvo išleistas parodos katalogas, kuriame yra įžanginis straipsnis apie Vilniaus Gaoną.

Parodoje eksponuotos knygos - tik dalis kolekcijos, apimančios apie 50 000 knygų jidiš ir hebrajų kalbomis, prieš dešimtmetį atrastų tuometiniuose Knygų rūmuose. Palaipsniui jos buvo peržiūrimos ir kataloguojamos. Kadaise šios knygos turėjo savo vietą įvairiose žydų, viešosiose bibliotekose (pvz., YIVO (Žydų mokslinio instituto, įkurto Vilniuje 1925 m.), Švietimo platinimo draugijos arba

garsiojoje Strašūno, rabinų seminariju), taip pat privačiose knygų kolekcijose Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose bei miesteliuose (apie tai galima spręsti iš ekslibrisų, savininkų įrašų, signatūrų ir antspaudų). Šiandien jos yra Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos turtas.

Eksponuotos knygos - tik dalis Vilniaus Gaono darbų, tačiau iš jų galima susipažinti su jo mokslinės kūrybos platumomis. Tarp šių knygų - Biblijos, Mišnos, Talmudo komentarai, kiti rabinų tekstai ir kabalistiniai kūriniai, susiję su hebrajų kalba, matematika ir astronomija. Parodoje buvo ir tokių knygų, kurios ypač domino bibliografus ir bibliofilus. Reikėtų paminėti kai kuriuos pirmuosius Vilniaus Gaono kūrinių leidimus, kurių šiandien bibliotekose yra tik vienas kitas egzempliorius, jei dar iš viso likę. Tai pirmąkart 1800 m. Vyskupijos leidykloje Vilniuje išleisti Gaono komentarai apie pranašo Jonos knygą su atitinkamu Rygos katalikų vyskupo leidimu spausdinti, 1804 m. Dubrovoje išėjęs penkių Mozės knygų leidimas su Gaono komentarais, 1833 m. Gardine išleistas trigonometrijos vadovėlis arba *Editio princeps* bei 1940 m. Kėdainiuose išspausdintas tomas su Gaono komentarais apie babiloniškojo Talmudo traktatą (tai gali būti paskutinė prieš holokaustą Lietuvoje hebrajų kalba išleista knyga). Absoliuti retenybė yra vieno iš jo mokinių parašytas dviejų dalių žmogaus anatomijos ir astronomijos vadovėlis, 1777 m. Berlyne išleistas Frydricho 2-ojo (kiek žinoma, tai vienintelis šio pirmojo leidimo egzempliorius), šiandien dar nurodomas bibliotekų kataloguose.

Dauguma knygų atrodo gana varganai. Dažniausiai ne tik dėl įprastų vadinamųjų vartojimo pėdsakų, bet ir dėl žymių ant knygų, leidžiančių atskleisti istoriją, kurią jos išgyveno ir patyrė. Todėl knygos iš tikrųjų svarbios ne tik dėl jų turinio. Priešingai, tas, kas domisi tik juo, ras nemažai daug kartų spausdintų ar perspausdintų Gaono kūrinių. Tarp jų ir modernūs leidiniai, kuriuose atsižvelgta į visus

mokslinius reikalavimus. Šios parodos knygos svarbesnės ne turinio, bet išties kolekcijos požiūriu. Visų pirma jos reikšmingos dėl to, kad išliko toje vietoje ir tokiais laikais bei tapo vienintelėmis istorijos liudininkėmis. Jos byloja apie istoriją ir likimą bibliotekų, kuriose anksčiau buvo, o tuo pačiu - ir pirmiausia - apie žmones, kadaise buvusius jų skaitytojus, kurių šiandien, deja, nebėra. Priešingai nei knygos, žmonės neišgyveno, bet atminimui palikuonims apie save paliko pastabas knygų parašėse ir kitose vietose. Taigi knygos yra paminklas žydų gyvenimui, žydų literatūrai ir kultūrai Lietuvoje, kurios centras buvo Vilnius, vadinamas *Jerusholajim de Lite* - Lietuvos Jeruzale. Šios knygos kaip istoriniai dokumentai turi didelę reikšmę: jos yra nepakeičiamos tautos išlikimo liudininkės ir todėl neįkainojamos. Dėl to paroda ne tik Vilniuje, bet ir kitur sukėlė didelį susidomėjimą. Nuo 1998 m. balandžio mėn. iki 1999 m. gegužės mėn. ji keliavo per Vokietiją ir Šveicariją. Iš pradžių ją buvo galima pamatyti Švietimo ir kultūros centre Froidentalyje, buvusioje sinagogoje, po to, Dresdno krikščionių ir žydų darbo bendrijos dėka, šio miesto rotušėje. Frankfurto prie Maino, Tiubingeno ir Duisburgo universiteto bibliotekos bei Hamburgo katalikų

akademija pratęsė parodą eksponuojančiųjų sąrašą. Galiausiai ją buvo galima aplankyti Žydų bendruomenės namuose Ciuriche. Visose parodose buvo gausu atidžių ir besidominčių lankytojų. Vilniaus Gaono darbų paroda keliaudama per įvairius miestus tarsi sekė pėdomis kai kurių jo mokinių, kurie leidosi į Vidurio ir Rytų Europos šalis studijuoti bei skelbti žinias su savo mokytojo aiškiais patarimais, rekomendacijomis. Vis dėlto dabar tai vien knygos, perteikiančios žinias ir tuo pačiu primenančios apie nebesamą žydų pasaulį, atspindimą jose.

Vilniaus Gaono knygos buvo ir yra ne tik istorinės žydų kultūros liudininkės. Tam tikra prasme jos kartu yra ir Lietuvos ambasadorės, prisidėjusios prie to, kad su Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka susipažintų tūkstančiai parodos lankytojų Vokietijoje, Šveicarijoje. Ši biblioteka, suteikė prieglobstį žydiškų knygų kolekcijai, knygoms jidiš ir hebrajų kalbomis - toms istorijos liudininkėms, kurios artimiausioje ateityje suras savo vietą planuojamoje įrengti Gaono skaitykloje. Skaitykloje bus prieinami ne tik Vilniaus Gaono darbai, bet ir kitos šios kolekcijos knygos.

UDK 069.5:908(474.5)

Antano Ulpio memorialinis rinkinys Šiaulių „Aušros“ muziejuje

Birutė LUKOŠIŪTĖ

„Aušros“ muziejus, Aušros al. 47, 5400 Šiauliai, el. paštas: birutel@takas.lt

Nemažą Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių dalį sudaro memorialiniai fondai. Gausūs ir vertingi yra Šiaulių sąjungos įkūrėjo Vlodo Putvinskio, „Aušros“ muziejaus įkūrėjo Pelikso Bugailišio, muziejininko ir kraštotyrininko Vinco Vaitiekūno, dailininko Gerardo Bagdonavičiaus rinkiniai. Ne toks gausus, bet ne mažiau vertingas rašytojų Žemaitės, Povilo Višinskio, Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, Jono Krikščiūno-Jovaro archyvinis palikimas.

Vienas gausiausių (2107 eksp.) ir vienas turtingiausių vertingos medžiagos yra bibliografo, buvusio ilgamečio Lietuvos knygų rūmų direktoriaus, Lietuvos nusipelnusio kultūros veikėjo Antano Ulpio (1904-1981) memorialinis rinkinys.

Antano Ulpio vardas glaudžiai susijęs su tarpukario Šiaulių visuomeninio, politinio ir kultūrinio gyvenimo įvykiais: 1924-1926 m. jis dirbo knygų leidimo bendrovėje „Kultūra“, teatrinėse bendrovėse „Liaudies namai“ „Pastogė“. 1927 m. A. Ulpio iniciatyva buvo įkurtas Šiaulių sporto klubas. 1938-1940 m. jis visuomeniniais pagrindais vadovavo Šiaulių dramos teatro statybai, 1940 m. kurį laiką buvo ir teatro direktorius. 1940-1941 m. dirbo vykdomojo komiteto pirmininku, Antrojo pasaulinio karo metais kovojo 16-osios divizijos gretose.

1945 m. kovo 29 d. Vilniuje buvo įkurta savarankiška bibliografijos įstaiga - Knygų rūmai. 1946 m. tapęs jų direktoriumi, A. Ulpis visą savo likusį gyvenimą neatskiriamai susiejo su knyga.

„Aušros“ muziejuje A. Ulpio archyvinis rinkinys buvo sukauptas per 1984-1987 m. Jį perdavė žmona Morta Ulpienė. Komplektuojant rinkinio medžiagą buvo atsižvelgiama į šiuos dalykus:

- atrenkami dokumentai, susiję su Šiaulių miesto istorija;
- atrenkami vertingi ir reti leidiniai, kurių savo rinkiniuose muziejus dar neturėjo;
- atrenkama medžiaga apie paties A. Ulpio gyvenimą ir veiklą.

Visa A. Ulpio memorialinio rinkinio medžiaga suskirstyta ir tvarkoma pagal saugojimo vienetų grupes. Didžiausią rinkinio dalį sudaro spaudiniai (1796 vnt.). Tai

įvairios knygos, laikraščių bei žurnalų komplektai, atvirukai, žemėlapiai. Iš jų norėtusi paminėti tuos, kurie labiausiai sudomino Šiaulių miesto istorijos tyrinėtojus.

A. Ulpio fonde yra vienintelis žinomas pirmojo lietuvių kalba Šiauliuose išėjusio laikraščio „Žodis“ egzempliorius. Jį 1909 m. išleido poetas, 1863 m. sukilimo dalyvis J. Miliauskas-Miglovara (1845-1937). Nepaprastai įdomu vartyti 1923-1927 m. laikraščio „Šiaulių naujienos“ komplektus - ne tik dėl juose skelbiamos medžiagos, bet ir dėl stebinančio leidėjų išradinumo. Pavyzdžiui, kai 1927 m., leidžiant „Šiaulių naujienų“ Nr. 3, Šiaulių karo komendanto įsakymu laikraščio leidimas buvo sustabdytas, kitas numeris jau išėjo nauju „Šių dienų Šiaulių naujienų“ pavadinimu. Vėliau pasirodė „Naujos Šiaulių naujienos“, „Savaitinės Šiaulių naujienos“ ir net „Kalėdinės Šiaulių naujienos“. Tyrinėtojų dėmesį patraukia ir kiti Nepriklausomos Lietuvos metais Šiauliuose spausdinti periodiniai leidiniai. Tai visuomeninių iliustruotų savaitraščių „Mūsų momentas“ (1930), „Įdomus mūsų momentas“ (1935-1938), „Mūsų kraštas“ (1934), tautiškos minties savaitraščių „Šiaurės Lietuva“ (1931-1933) komplektai. Įdomūs ir rotaprintu išleisti „Mūsų anekdotai“, „Šiaulių anekdotai“. Tarp A. Ulpio fondo leidinių yra ir spaudos draudimo metais Tilžėje spausdintų lietuviškų knygų, Amerikos lietuvių darbininkų žurnalo „Šviesa“ 1934-1946 m. komplektai, M. Šlapelienės knygyno Vilniuje ir O. Vitkauskytės knygyno Kaune išleistų atvirukų, Antrojo pasaulinio karo metais Maskvoje išleistų lietuvių autorių knygų, XIX a. antrosios pusės knygų lenkų, vokiečių kalbomis, įvairių žodynų, bibliografinių leidinių.

A. Ulpio fonde yra 217 saugojimo vienetų dokumentinės medžiagos. Dauguma dokumentų - iš Antrojo pasaulinio karo laikotarpio. Tai A. Ulpio atsiminimai apie Šiaulius pirmosiomis karo dienomis, apie 16-ąją diviziją, jos klubo veiklą, karo metų komandiruočių pažymėjimai, leidimai. Paminėtini eksponatai - divizijos ansamblio atsiliepimų knyga ir koncertų registravimo sąsiuvinis. 16-osios divizijos istorijos tyrinėtojus sudomintų ir statistikos duomenys apie divizijos kovotojų nacionalinę sudėtį. Iš A. Ulpio sudarytos lentelės matyti, kad 1942 m. pabaigoje didžiausią 16-osios divizijos karių dalį sudarė